

MAĎARSKÝ „KOLOTOČ“ — PŘÍKLAD FILMOVÉHO UMĚNÍ

Maďarská kinematografie soustřeďuje poslední dobou nasebe pozornost nejenom u nás, ale i v zahraničí. Proto, že maďarští filmoví umělci prorazili — zdá se — začarovaný kruh, v němž v posledních letech ustrnulo filmové umění, a začali natáčet filmy pozoruhodné, dobré. Poněvadž pak jich nenatočili jen jeden, nebo dva, nýbrž hned najednou celou serií, nutí to k zamýšlení nad otázkou: proč tomu tak je?

Už při velmi povrchním pohledu bije do očí, že maďarští umělci sahají v těchto filmech po námětech ze současného života prostých lidí. Dále je nápadné, že jde o filmy nebarevné, a nejvíc nápadné je to, že náměty těchto filmů postrádají onu všeobecnost, která odsuzuje filmové umění k ilustrování problémů, k natáčení tematiky místo tematiky, k natáčení otáček, místo příběhů živých lidí. Maďarské filmy poslední doby (od „Posledních hodin“ až po „Deštivý večer“) si neberou na mušku světoborná temata, nýbrž vidí, že film nelze beztržně přepat vším dohromady. Nesnaží se dostat do jednoho filmu všechno — i když to je všechno potřebné a pravdivé. Maďarští filmáři objevili — zdá se — že film musí mít jednu hlavní myšlenku, pokud možno prostou, a že hlavně musí být uměleckým dílem o člověku, o živé postavě, která pak musí mít ve filmu čas a možnost skutečně žít, prožít se, ne jen zaujmát postoj k tém a těm otázkám doby, byt by šlo o otázky sebedůležitější, nebo se jen vyvíjet podle předem daného schématu.

Nový maďarský film „Kolotoč“ je toho dalším jásavým a přesvědčivým důkazem. Jen si uvědomme, že to je film ze současné maďarské vesnice, kde se — jako u nás — vede velký boj o socialistickou družstevní cestu, o přechod na společnou velkovýrobu, kde se vede urputný boj nového se starým, boj proti třídinnému nepříteli, že tu jde o překonávání mocného působení přezítků minulosti, že je to film z prostředí, kde je tisíce a tisíce otázek, jedna závažnější než druhá. Jen si uvědomme, jak těžké je to pole pro filmové umění, jak jednoduché je sklouznout do schématismu, do bujných vod naoktrojované ideovosti, to znamená do vod lákajících a strhujících, ohrožujících autora filmu právě tou přímou nutných problémů, které se mu vnučují a jejichž bezodkladnost nemůže odsunout stranou, je-li poctivým občanem lidové demokracie. Jen si uvědomme, jak se tu nabízí dokonce i úskali polopatiistické instruktivnosti a didaktičnosti, které se doká-

zalo vloudit (nebo které bylo vluženo) na příklad do naší veselohry z vesnice „Usměvává zem“. A tomu všemu se dokázali autoři „Kolotoče“ vyhnout. To všechno dokázali porazit na hlavu a zvítězit.

Kde je kořen, z něhož pramenilo toto vítězství? Podle mého názoru je ve dvou hlavních příčinách. První z nich je z oblasti námětové: autoři filmu dokázali vytvořit film ne o vesnické tematice, ale o lidech, o jejich životě. Druhá je v tom, že o tom natočili film. Zamysleme se nejdříve nad první z těchto příčin úspěchu. Příběh mladé lásky překrásné prosté dívky Mari a mladého Maté, to je příběh pravdivý, prastarý a vždy nový, příběh opakující nesmrteľnou lásku Romea a Julie, vrušující hluboce každého citlivého diváka právě svou pravdivostí a prostotou. Láška dvou mladých lidí naráží na překážky. A právě v tom, na jaké překážky naráží, přepřesvědčivost díla. Protože to je film o dnešních maďarských lidech z dnešního maďarské vesnice, naráží také láska těchto lidí na překážky, které se právě tam dnes vyskytují. A tady se stává film účinným pomocníkem přerodu dnešní maďarské vesnice. Prostřednictvím zaujetí diváka, tím že ho chytne za srdce a dojme, působí pak pravdivou logikou okolností tak, že si divák nemůže nepřát změnit dnešní stav k lepšímu, že nemůže nechtít pomáhat všem podobným Mari a Maté, všem dnešním Romeom a Julím, aby dokázali překážky překonávat, aby dokázali a měli možnost vybojovat si své štěstí. Film nehovoří o přezítcích v hlavách lidí. Ale jako umělecké dílo staví nám před oči lidí, v jejichž *jednání* se právě jejich zaostalé myšlení projevuje. A nám nechává, abychom soudili, abychom se sami postavili na stranu práva a pravdy. V tom je také důvěra autorů filmu „Kolotoč“ k nám jako k divákům, v tom je také kouzlo účinnosti jejich nepolopatiistické a nedidaktické metody. Cožpak by mohli někdo nepřát Mari, aby dostala svého chlapce, kterého miluje z celého srdce, a za kterého někdy už zapominá bojovat, zavalela okolím, ve kterém bez své viny musí žít? Vždyť právě v tom je na příklad napínavost, poutavost filmu, že sledujeme vášnivě, s celým osobním zaujetím, zda se Mari dokáže vymanit z pout minulosti, kterými ji opřádá neprobuzené nazírání především jejího otce. A přitom její otec, to není nějaký zlý, odpuzující člověk. Vždyť víme, co ho přivedlo k tomuto nazírání, že to byl nesmírně těžký život, v němž mu nikdy nikdo nepo-

Mari Töröcsiková v hlavní ženské roli maďarského filmu „Kolotoč“ (scénář Zoltán Fábry) a László Nádasi, režie Zoltán Fábry)

dal pomocnou ruku, v němž měl vždy jen to, co sám vydřel doslova v potu své tváře. Proč má starý István Pataki, Marin otec, věřit všemu tomu novému, co přináší sebou družstevní způsob života, když vidí kolem sebe nedokonalosti? Nedovede rozeznat, že to rozeznat? Vždyť jeho celý minulý život musil poznamenat a poznamenal jeho nazírání, jeho způsob chápání. A jak bychom nechávali defatistickou filosofii Mariny matky, filosofii resignace a neodporování osudu, filosofii nepřorázení zdi hlavou? Vždyť i tuto filosofii utvářel život. Ten život, který ukázal vždycky vějičku štěstí, aby pak místo ní podstrčil dřinu všedního trápení. Kapitalismus, to zdaleka není minulost dávno zanehaná. Kapitalismus se lidem zaryl do duši. Je to logické. Není možné, aby tomu bylo jinak. A jediné vlastní zkušenost, získaná dokonce někdy proti vlastní vůli, dokáže změnit takový zažraný názor.

Tohle všechno a mnohem, mnohem víc, říká film „Kolotoč“. Neříká to však jako these. Tohle všechno si člověk při jeho zhlédnutí uvědomuje, o tom a mnohém jiném pře-

mýšlí, když film skončí, aby před naším vnitřním zrakem nechal odvíjet nekonečnou civku filmu vlastních myšlenek. A to všechno se mu dává právě jediné proto, že nám nepředkládá neslanou nemastnou omáčku a odvar všeobecně známých nebo uznaných thesů, nýbrž proto, že nás zavádí přímo do života. Film „Kolotoč“ není film o tematice, nýbrž o lidech. V tom je jeho nesporná zásluha, proto nám přirůstá k srdci. Je to film prostý a přitom složitý, jako je prostý a složitý každý den života každého z nás. Nevymýšlí si žádné mimořádné situace, neomračuje nás žádnými zvraty a efekty. Činí nás svědky — bohužel jen svědky, protože často bychom si přáli během jeho promítání moci zasáhnout do děje, jako zasahují děti, když volají na své kašpárkovské hrdiny a upozorňují je na nebezpečí, které loutka na scéně nevidí. Činí nás tedy svědky obyčejné události a rozvoje této události, činí nás svědky historie jedné mladé lásky až k svobodnému závěrečnému vydychnutí nad tím, že se dobrá věc podařila, jako si obodně vydychujeme vždy znovu při závěru „Prodané nevěsty“.

světšesti. Mari myslí, že už je na všechno příliš pozdě. Vzbouřila se, ale nemá už sil jít dál. A potom, aniž by si oba mladí mnoho říkali, tak jak se to děje opravdu ve všedním životě, najdou se jejich ruce, aby ve vzájemném dotyku osvědčily, že patří k sobě. Kolik lyricky, kolik poesie prostého člověka je v těchto několika záběrech.

Závěrečná sekvence na dvorku hospodářství Marina otce pak je přímo vzornou ukázkou filmového umění. Mluví se tu nejvýš úsporně. Filmových stříhem, záběry kamery, střídáním záběrů a střídáním dělků těchto záběrů docíljuje režisér stálého stupňování napětí. Ve scéně Marina otce a odmítnutého žánla Sándora jako by se bouřkové mraky stále víc zatahovaly. Jen jen uhoďte. A potom přece jen neuhodí a Sándor kapituluje. Dochází k poslednímu střetnutí mezi Máte a Marinyým otcem. Pár vět, na které ostatně otec skorem neodpovídá. Jen pilou řeže a podle rychlosti, s jakou řeže dřevo, podle zámků v práci — mimochodem, jak dokonale dovedl v této scéně vyjádřit scénarista, a hlavně pak režisér spolu s hercem psychologii vesnického pracujícího člověka — sledujeme vývoj situace, sledujeme, nač starý Pataki myslí. A když v závěru Máte po vyhraném boji při cestě do chléva klukovsky poskočí z radosti, nemůže být v kině divák, jemuž by stejné radostné neposkočilo srdce. Až k této filmové téce dokázal režisér dovést svůj film, který si zasloužil jako málokterý tohoto označení. Ano, největší síla díla režiséra Z. Fábriho „Kolotoč“ je v tom, že to je právě a beze zbytku FILM!

Co dodat závěrem? Antonín Liehm řekl při besedě filmových novinářů v rozhlasu, že mu „Kolotoč“ připomíná díla nesmrtečného mistra kinematografie Eizenštejna. Nechci se hádat o slova nebo o přirovnání. Někomu možná připomene něco jiného, rukopis ně kterého jiného velkého mistra. Hlavní však podle mého názoru je, že Fábriho „Kolotoč“ dokázal platnost čistoty filmové poezie, poesie naprosto realistické, a že v tom navazuje na nejlepší maďarskou tradici „Píde země“. U nás se dnes často v souvislosti s novými maďarskými filmy hovoří o italském neorealistickém vzoru. Jisté je, že se maďarští filmoví umělci dokázali poučit z toho nejlepšího, co v italské neorealisticke škole našli. „Kolotoč“ však dokazuje, že jdou svou vlastní cestou, protože „Kolotoč“ je výrazně národní film právě maďarský.

odpoutání od světa, který zbraňuje jejich lásku. Kameramansky jsou to skutečné hody. Kolik umění se tu spojilo u všech tvůrců této mocné scény, aby vyšel výsledek tak nenádivný, tak prostinný, tak zdánlivě obyčejný, nevtrivní!

Tvůrci filmu „Kolotoč“ neváhali. Ve filmu se střídá odvážně různé tempo. Zatím co scéna na kolotoči, o které byla řeč, se vyznačuje přímo rozvolněním, podporována jak skvělým hereckým projevem, tak i vynikající hudbou, skončí narazem na realitu života, protibuzením ze snu, které předznamenává opět zlom v tempu. Vezměme jen jednu z dalších scén. Mari jde blátivou cestou do družstva. Máte ji dohání na voze a vezme na kozlík. Jejich cesta, toto jejich setkání, v tom se zrovna v obraze, v herecké akci, v celé atmosféře odehrává střetnutí odvážného mladíka Máte, odhodlaného za své lidské štěstí bojovat, se zakříknutou Mari, která přes svou lásku k Máte by snad v tomto okamžiku mohla podlehnout rodičům, hlavně otci, a svolit k sňatku s tím, jehož ji vybral zcela sedlacky spekulace, se Sándorem Farkasem. A opět, jako ve vzpomínuté scéně hrál kolotoč, rozmazané pozadí, viděné jakoby očima létajícího v závratné rychlosti, hraje v ní neútlášnost blátivé cesty, atmosféra krajiny, celý obraz.

Znovu se ve filmu objeví obdoba scény z kolotoče. To když na jedné svatbě vezme Máte svou Mari do kola, dokonce před očima toho, komu ji otec slíbil. Mladá dvojice zavří sálem a opět tu je ono opojení z odpoutání, ono vrcholné štěstí, které se zmocní Mari, onen pocit letu. A opět naraz, opět realita tvrdě všednosti, připomenutá v nejméně vhodný okamžik Marinyým otcem. Chápeme, aniž by nám to někdo ve filmu vykládal, aniž by nás podceňoval natolik, aby nám to musil podávat po lopatě, že tento druhý náraz, toto druhé násilné vystřízlivění, zveřejňuje mladickou Mari v někomu kvalitativně odlišného, od koho budeme moci očekávat přece jen vzpouru.

A když potom dojde k zprvu nesmělému odboji, zakončenému u hádce tím, že otec po své dceři i v návalu vzteku hodí sekýru, Mari se vzbouří. Beze scén, bez hysterie, tak jak to odpovídá její povaze, odchází z domu. Následuje opět jedna z nejlepších scén, opět jedna ze scén klíčových. Mari se setká s Máte na železniční trati. Nejprve odmítá jeho pomoc, odmítá jeho ruku k společnému boji za

říká. Tato titulková listina nemá levou stránku jako scénář. Není tu popis obrazu. A tu je zajímavé: vyčtete-li z pouhého překlada titulků přesné situace, všechno, co se ve filmu děje — je to špatné. V případě několika posledních maďarských filmů a v případě „Kolotoče“ úplně markantně nevyčtete z této listiny nic. To proto, že váha filmu není v tom, co se v něm *mluví*, nýbrž v tom, co se v něm *vidí*. A to je pro film znamenité. To mu slouží ke zdraví. Taková zkušenost z četby titulkové listiny svědčí o tom, že film je vytvořen s filmovou představivostí, že v něm jsou scény filmové viděné, že scénář je staven jako podklad právě pro *film* a pro nic jiného. Je dnes bohužel běžné, že odcházíte z kina si můžeme položit otázku: a proč to natáčeli? Proč to autor raději nenapsal jako povídku, nebo proč se to raději nehraje na divadle? Jen málokdy — a to je právě průvodní zjev onoho něčeho nezdravého v současné kinematografii celého světa — si odpovíme, že to *musil* prostě *být* právě *film*, že tento námět musil být natočen právě jako film. V případě „Kolotoče“ tomu tak je a v tom je jedno z dalších, snad nejvýznamnějších tajemství jeho úspěchu.

Dokonce titulková listina svědčí i o tom, že tvůrci „Kolotoče“ dokázali zapojit někdy i slovo do filmu funkčně jen jako ilustrační faktor. To platí na příklad hned v úvodní scéně na trhu. A řekl-li jsme již tolik, všimněme si nyní několika klíčových scén, jak následují ve filmu za sebou, abychom si na nich dokázali pravdivost těchto názorů.

Tak hned expozice filmu nás zavádí na lidovou veselici, na výroční trh, jakousi pouť. Atmosféru tu nevytváří jen obraz a zvuky, ale i střídání krátkých záběrů s útržky rozprav, které jsou sice samy o sobě srozumitelné, které však pro svou útržkovitost každý zvlášť nedávají vlastní smysl, ale které společně jeden vedle druhého se skládají v mocně působící obraz, vtaňující nás okamžitě do filmu jako přímé účastníky. Od prvního záběru filmu věříme. Snad tyto záběry připomenou někomu záběry z českého filmu režiséra Radoka „Divotvorný klobok“. Také tam byla natočena podobná atmosféra s použitím všech kouzél filmu, s mocnou a rozvinnutou režijní fantasií. Proti atmosféře pouť z Radokova filmu je však atmosféra trhu v „Kolotoči“ jednoznačně spjatá s celým filmem, je logičtější, nepůsobí dojmem schválnosti.

Zde, na trhu, dojde k jedné z nejkrásnějších událostí, a to jak obsahově, tak způsobem, jakým ji dovedl tvůrčí film v čele s režisérem Zoltánem Fábriem vyjádřit a ztvárnit. (Ovšem nezapomínejme, že Fábri je režisér, na příklad filmu „Pro 14 životů“) Máte a Mari se svezou na řetězovém kolotoči. Nic víc, ale také nic méně. A jediná slova při tom zazní: „Letíme, Mari!“ Co však je v těch slovech. Co je v celé té scéně, kdy dva zamilovaní lidé skutečně letí volní jako ptáci,

V současné světové kinematografii to nevypadá nejlépe s otázkou námětů a scénářů. Poukazovali na správné účastníci letošního festivalu v Cannes. Promluvil o tom ostatně nejvýmluvněji sama ta skutečnost, že v Cannes získaly hlavní ceny filmy nehrané, dokumenty a snímky podobného druhu. Jestliže ani maďarský „Kolotoč“ nezískal ocenění v Cannes, nedvějme se na to příliš čerň. Vždyť nedošel uznání ani nový film Vitoria De Sicy „Sřečka“. Zajímavé ostatně je, že někteří kritikové při předběžném tipování, které je v Cannes oblibené, vysoko vyzdvihovali právě „Kolotoč“, a že si tento maďarský film rozhodně zasluhoval cenu. Vždyť její kritik zařadil „Kolotoč“ mezi největší události festivalu spolu s Jutkevičovým „Othellem“, De Sicovou „Sřečkou“, „Červeným balonkem“ režiséra A. Lamortisse, tvůrce kouzelné „Bílé hlavy“ a Clouzotovým filmem „Le mystère de Picasso“ („Picassovo tajemství“). Vratně se však ke zjištění, ke kterému došli členové naší delegace stejně jako západní novináři, že totiž situace současného filmového dramatu, situace námětová a scénaristická, je neútlášná v celém světě. Zdá se, že cesta „Kolotoče“ je cestou z této vleklé filmové choroby. Je to cesta prostého příběhu ze skutečného života, je to cesta ztvárnění skutečných (ovšemže ne jen kopírovaných, nýbrž umělecky umocněných) lidských osudů. Kinematografie v celém světě hledá záračné léky. Objevuje je tu v barevnosti fotografie, tu v rozšiřování plátna, v pokusech s plastickým filmem, ve stereofonním zvuku. Aniž bych chtěl tyto technické novosti podceňovat, domnívám se, že cesta filmového umění vpřed nevede tudy. Nebo alespoň ne především a určité ne jenom tudy. Jsem přesvědčen, a příklad „Kolotoče“, o tom znovu svědčí, že cesta filmového umění vpřed vede přes zlepšování, prohlubování a zlidšťování námětů, přes obsah a nalezení jemu odpovídající skutečně filmové formy. Přitom nemusí být film nijak honosný ani nákladný, jako jím skutečně není také v našem případě „Kolotoč“. Jde přece o film nebarevný, tedy klasicky černobílý, o film na normální formát, bez stereofonního zvuku a ostatních technických vymožeností. Jeho působivost však je v jeho námětu, v tom, jak je tento námět podchyten, vložěn a zpracován ve scéně a potom v tom, jak je tento scénář realizován.

Všimněme si proto nyní aspoň několika slovy této stránky realizace filmu. Doporučuji každému, kdo se zajímá o filmovou stránku kteréhokoli zahraničního filmu, zkusit si titulkovou listinu. To je přehled titulků, které provázejí film v našich kinech. Překladatel seřadí titulky za sebe, jak se objevují na plátně. Dělá to obvykle několik listů papíru, na nichž je prostě chronologicky seřazen překlad všeho toho, co se ve filmu